

หนังสือในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี

นางสาวละเอียด วัฒนไพศาล

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๒๕

ISBN 974-561-027-5

007425

117150929

Hamsa in Sanskrit and Pāli Literatures

Miss La-eaid Vatanapaisal

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Arts

Department of Eastern Languages

Graduate School

Chulalongkorn University

1982

หัวข้อวิทยานิพนธ์ หงส์ในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี
โดย นางสาวละเอียด วัฒนไพศาล
ภาควิชา ภาษาตะวันออก
อาจารย์ที่ปรึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ปราณี พากาณิช
อาจารย์ ดร. สุภาพรรณ ณ บางช้าง

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบัณฑิตศึกษา

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร. สุประสิทธิ์ บุนนาค)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร. ประทีป มโนชัยวิบูลย์)

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ปราณี พากาณิช)

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ฐานิสร์ ชاکรัตพงศ์)

.....
(อาจารย์ ดร. สุภาพรรณ ณ บางช้าง)

.....
(อาจารย์ ประพจน์ อิศววิรุฬหาร)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หัวข้อวิทยานิพนธ์	หงส์ในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี
ชื่อนิสิต	นางสาวละเอียก วัฒนไพศาล
อาจารย์ที่ปรึกษา	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ปราณีย์ พงษ์พานิช อาจารย์ ดร. สุภาพรณ ฦ บางช่วง
ภาควิชา	ภาษาตะวันออก
ปีการศึกษา	๒๕๒๘

บทคัดย่อ

ความคิดเรื่องหงส์ปรากฏในวัฒนธรรมไทยหลายด้าน เช่น ด้านศิลปกรรม มีภาพเขียนและรูปปั้นเรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์ ด้านวรรณคดี มีการกล่าวถึงหงส์ในวรรณคดีไทยหลายเรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านความงามและความเป็นสัตว์ตระกูลสูง ด้านภาษาไทยก็มีคำศัพท์และสำนวนไทยที่มีคำว่าหงส์ปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก ดังนั้นจึงสมควรที่จะศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของหงส์จากแหล่งที่มาดั้งเดิม คือจากวรรณคดีสันสกฤตและบาลี เพื่อจะได้ช่วยให้คนไทยเข้าใจคติเรื่องหงส์ในวัฒนธรรมไทยได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

วิทยานิพนธ์นี้ได้ศึกษาแนวคิดเรื่องหงส์ในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี โดยศึกษาถึงเรื่องราวของหงส์ในคานต่าง ๆ เช่น ลักษณะรูปร่าง ความเป็นอยู่ และบทบาทต่าง ๆ เป็นต้น รวมทั้งศึกษาวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ของหงส์ในวรรณคดีสันสกฤตและบาลีกับวรรณคดีไทยด้วย เพื่อศึกษาว่าชาวไทยได้รับอิทธิพลทางความคิดเรื่องหงส์มาจากวรรณคดีสันสกฤตและบาลีมากน้อยเพียงใด

ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย ใช้ข้อมูลจากวรรณคดีสันสกฤตตั้งแต่สมัยพระเวท (ประมาณ ๑๕๐๐ ปีก่อน ค.ศ.) ถึงสมัยวรรณคดีสันสกฤตแบบฉบับ (ประมาณ ค.ศ. ๑๐๐๐) ข้อมูลจากวรรณคดีบาลีตั้งแต่ยุคพระไตรปิฎกจนถึงยุคอรพตกา และข้อมูลจากวรรณคดีไทยตั้งแต่ยุคสุโขทัยจนถึงยุครัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๒)

เนื้อหาวิทยานิพนธ์แบ่งออกเป็น ๕ บท คือ บทแรกเป็นบทนำ กล่าวถึงหัวข้อวิทยานิพนธ์ ตลอดจนวิธีดำเนินการวิจัย บทที่ ๒ ว่าด้วยเรื่องหงส์ในวรรณคดีสันสกฤต ในค่านลักษณะและสีกายของหงส์ ความเป็นอยู่ คุณสมบัติพิเศษ บทบาทต่าง ๆ และการใช้หงส์เป็นสัญลักษณ์แทนสิ่งต่าง ๆ บทที่ ๓ ว่าด้วยเรื่องหงส์ในวรรณคดีบาลี ในค่านลักษณะและสีกายของหงส์ ความเป็นอยู่ คุณสมบัติพิเศษ บทบาทต่าง ๆ การใช้หงส์เปรียบเทียบกับบุคคลในวรรณคดีสมัยศรีวิชัย และการใช้หงส์เปรียบเทียบกับการบรรลุนิพพานของภิกษุ บทที่ ๔ ว่าด้วยเรื่องอิทธิพลของหงส์ในวรรณคดีสันสกฤตและบาลีที่มีต่อวรรณคดีไทย บทที่ ๕ เป็นบทสรุปและข้อเสนอแนะ

ผลของการวิจัยทำให้ทราบว่า เรื่องราวของหงส์ในวรรณคดีสันสกฤตและบาลีแตกต่างกัน ออกไปตามคติทางศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนา ในวรรณคดีสันสกฤต หงส์เป็นนกน้ำ มีกายสีขาวย มีเสียงร้องอันไพเราะประจุกเสียงก่าไลเทาสตรี บินได้เร็วประจุกครุฑ อาศัยอยู่ตามสระน้ำทั่วไป และจะบินไปยังทะเลสาบมานัสเมื่อถึงฤดูฝน กวีเชื่อว่าหงส์สามารถแยกน้ำนมออกจากน้ำได้ นอกจากนี้ยังได้รับเกียรติให้เป็นพาหนะของพระพรหมผู้เป็นเทพเจ้าสูงสุดองค์หนึ่งตามคติทางศาสนาพราหมณ์ รวมทั้งกวียังยกย่องหงส์ด้วยการใช้หงส์เป็นสัญลักษณ์แทนสิ่งต่าง ๆ เช่น ใช้เป็นชื่อเรียกอาคามัน (ควงวิญญาณ) และฤๅษีที่สำเร็จจมานชั้นสูง เป็นต้น ส่วนแนวคิดในวรรณคดีบาลี หงส์เป็นนกน้ำ มีกายสีทอง มีเสียงอันไพเราะก่อให้เกิดความรื่นรมย์ใจ บินเร็วแข่งกับการโคจรของควงอาทิตย์ได้ และบินได้ไกลถึงควงอาทิตย์และควงจันทร์ อาศัยอยู่ในถ้ำทองที่เขาจิตคณูญ ได้รับยกย่องให้เป็นราชาแห่งนกทั้งปวง และได้รับยกย่องจากกวีเป็นอย่างสูงด้วยการใช้หงส์เป็นเครื่องเปรียบเทียบกับบุคคลในวรรณคดีสมัยศรีวิชัยและภิกษุผู้บรรลุนิพพานชั้นต่าง ๆ เป็นต้น

อนึ่ง จากการศึกษาเรื่องราวของหงส์ในวรรณคดีไทย พบว่า ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากวรรณคดีสันสกฤตและบาลี ส่วนที่รับมาจากวรรณคดีสันสกฤต ได้แก่ เรื่องหงส์เป็นพาหนะของพระพรหม และเรื่องความงามของเรือนร่างและการเคลื่อนไหวร่างกาย ส่วนที่รับมาจากวรรณคดีบาลี ได้แก่ เรื่องสีกาย เรื่องที่อยู่อาศัย เรื่องเสียงร้อง และเรื่องความเป็นนกกตระกูลสูง ส่วนที่เป็นแนวคิดเฉพาะของคนไทยก็มีอยู่บ้างแต่เป็นส่วนน้อย ทั้งนี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความสัมพันธ์กันทางค่านวัฒนธรรมระหว่างประเทศอินเดียและประเทศไทย

Thesis Title Hamsa in Sanskrit and Pāli Literatures.
Name Miss La-eaid Vatanapaisal
Thesis Advisor Assistant Professor Pranee Lapanich, Ph.D.
Supapan Na-Bangchang, Ph.D.
Department Eastern Languages
Academic Year 1981

ABSTRACT

The idea of hamsa is often found in many aspects of Thai culture. In fine arts, for instance, the hamsas appear in paintings, and are sculptured as ornamentation on the Royal Barges. In Thai literature, it is frequently mentioned, with a high praise of its beauty and its being an animal of high class. The word has found its way and gained a permanent place in the Thai vocabulary and everyday expressions. It is thus worthy of studying the idea of hamsa in the Sanskrit and Pāli literatures which we believe make up the source of the Thai hamsa, so that we can understand the idea of hamsa in the Thai culture better.

This thesis is therefore a study of the idea of hamsa in Sanskrit and Pali literatures in many aspects : its appearance, way of living and the various roles it plays in those literatures. The inter-relationship of hamsa in Sanskrit, Pāli and Thai literatures is analysed to find out what degree of influence the Thai poets have accepted from the Sanskrit and Pāli sources.

Data, from Vedic Sanskrit literature (1500 B.C.) to the Classical Sanskrit Literature (A.D. 1000), as well as from Pāli literature of the Tripitaka period to Aṭṭhakathā period, and including Thai literature from the Sukhothai period to the Ratanakosin period (King Rama 6), are collected and analysed.

This thesis is divided into 5 chapters. The first one is the introduction, which discusses the thesis title and research methods. The second chapter deals with the appearance, way of living, specific characteristics and the various roles of hamsa, as well as its symbols in Sanskrit literature, whereas the third chapter deals with hamsa in Pāli literature, discussed in the same manner as in the second chapter, including the comparison with members of the Kṣatriya and the attainment of the Dharma of a Bhikkhu. The fourth chapter discusses the influence of hamsa in Sanskrit and Pāli literatures over Thai literature. The conclusion and suggestions are given in chapter 5.

It is found that, the idea of hamsa in Sanskrit literature varies from that in the Pāli literature. In Sanskrit literature, hamsa is a waterfowl, with white plumage and a beautiful voice similar to the tinkling of lady anklets. The speed of its flight can be compared with that of the Garuda. With the approaching rainy season, hamsa will leave its dwelling places, the ponds, and fly to Mānasa Lake. The poets believe that hamsa can extract milk from water. In Brāhmanism, hamsa is honored as the vehicle of Brahma, one of the supreme Gods. Sometimes, poets honor hamsa as a symbol of Ātman (Soul) and ascetics who have realized the Absolute and secured final release are often compared to a hamsa.

Hamsa in Pāli literature, on the other hand, is a waterfowl with golden plumage and a beautiful voice pleasing to the mind. It can fly as fast as the sun in its orbit and its range as far as the sun and the moon themselves. Cittakūṭa Mountain is its dwelling place. Hamsa is honored as the king of all birds and compared with members of the Kṣatriya and Bhikkhus who have attained a certain stage of accomplishment.

The idea of hamsa in Thai literature is borrowed from Sanskrit and Pāli literatures : the beauty of its body, its movements and the idea of its being the vehicle of Brahma are taken from Sanskrit literature whereas the color of the body, dwellings, voices and the notion of being a noble bird are taken from Pāli literature. The contributions by the Thai poets in Thai literature, it must be admitted, are minor.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จได้ด้วยความช่วยเหลือจาก

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ปราณี พาทานิช และอาจารย์ ดร. สุภาพรณ ฌ บางช่วง
ซึ่งเป็นอาจารย์ผู้ควบคุมการวิจัย ได้กรุณาให้คำแนะนำในการค้นคว้า แนะนำทางการเขียน
ช่วยเหลือตรวจแก้สำนวนและข้อบกพร่องต่าง ๆ จนสำเร็จเรียบร้อย

นาวาอากาศเอกพิเศษเยี่ยม ประพัฒน์ทอง กรุณาให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ในการ
เขียนวิทยานิพนธ์ และให้คำอธิบายข้อความบางตอนที่เกี่ยวกับภาษาบาลี

อาจารย์อภิชาต ปานเจริญ กรุณาช่วยเหลือเกี่ยวกับข้อมูลในภาษาสันสกฤตและบาลี
อันเป็นประโยชน์ในการเขียนวิทยานิพนธ์นี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณในความกรุณาของท่านเหล่านี้เป็นอย่างยิ่ง

ท้ายที่สุดนี้ ผู้วิจัยขอขอบคุณ อาจารย์วงเดือน สุขบาง อาจารย์กาญจนา พันธูคำ
อาจารย์แสงอรุณ เจียงชัย และอาจารย์สง่า พาคินธุ ผู้เป็นทั้งเพื่อนร่วมงานและมิตรสนิทที่ได้
มีส่วนช่วยเหลือให้งานวิทยานิพนธ์นี้สำเร็จสมบูรณ์

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ข
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ช
คำชี้แจงเกี่ยวกับการใช้อักษรย่อและหมายเลขในวิทยานิพนธ์	ฉ
บทที่	
๑ บทนำ	๑
ความเป็นมาของปัญหา	๑
วัตถุประสงค์และขอบเขตของการวิจัย	๓
วิธีดำเนินการวิจัย	๓
ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย	๑๕
๒ หงส์ในวรรณคดีสันสกฤต	๑๖
๒.๑ ลักษณะโดยทั่วไป	๑๙
ลักษณะและสีกายของหงส์	๑๙
เสียงร้อง	๒๓
การบิน	๒๖
ลักษณะความงามของเรือนร่างและการเคลื่อนไหวร่างกาย	๒๘
๒.๒ ความเป็นอยู่	๓๓
ที่อยู่อาศัย	๓๓
อาหาร	๓๘
๒.๓ คุณสมบัติพิเศษของหงส์	๔๐
๒.๔ หงส์เป็นพาหนะของเทพเจ้า	๔๒

บทที่

๒.๕	บทบาทของหงส์ตามที่กล่าวไว้ในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ	๔๓
๒.๖	การใช้หงส์เป็นสัญลักษณ์แทนสิ่งต่าง ๆ	๕๘
๓	หงส์ในวรรณคดีบาลี	๖๕
๓.๑	ลักษณะโดยทั่วไป	๖๕
	ลักษณะและสีกายของหงส์	๖๕
	เสียงร้อง	๖๕
	การบิน	๗๐
๓.๒	ความเป็นอยู่	๗๗
	ที่อยู่อาศัย	๗๗
	อาหาร	๗๘
๓.๓	คุณลักษณะพิเศษของหงส์	๘๑
๓.๔	บทบาทของหงส์ตามที่กล่าวไว้ในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ	๘๓
๓.๕	การใช้หงส์เป็นเครื่องเปรียบเทียบกับบุคคลในวรรณคดีสมัยศรีวิชัย และการ ใช้หงส์เป็นเครื่องเปรียบเทียบกับภิกษุผู้บรรลุธรรมชั้นต่าง ๆ	๘๖
๔	อิทธิพลของหงส์ในวรรณคดีสันสกฤตและบาลีที่มีต่อวรรณคดีไทย	๑๐๒
๔.๑	อิทธิพลที่ได้จากวรรณคดีสันสกฤต	๑๐๒
	เรื่องหงส์เป็นพาหนะของเทพเจ้า	๑๐๓
	เรื่องความงามของเรือนร่างและการเคลื่อนไหวร่างกาย	๑๐๘
๔.๒	อิทธิพลที่ได้จากวรรณคดีบาลี	๑๑๓
	เรื่องสีกาย	๑๑๓
	เรื่องถิ่นที่อยู่	๑๒๐

คำชี้แจงเกี่ยวกับการใช้อักษรย่อและหมายเลข

ในวิทยานิพนธ์

การใช้อักษรย่อ

RV.	:	Rgveda
M.Bh.	:	Mahābhārata
R.	:	Rāmāyana

ที่นอกเหนือจากนี้ผู้วิจัยเขียนชื่อเต็มของแหล่งข้อมูลนั้น ๆ กำกับไว้ทุกเชิงบรรทัดที่อ้าง

การใช้หมายเลข

๑. หมายเลขที่ใช้ในคัมภีร์ทุกเวท ใช้ระบบ มณฑล (book) / สุกตะ (hymn) / มंत्रะ
๒. หมายเลขที่ใช้ในมหาภารตะ ใช้ระบบ บรรพ / บท / โศลก
๓. หมายเลขที่ใช้ในรามายณะ ใช้ระบบ กานท์ / สรรค / โศลก
๔. หมายเลขที่ใช้ในมถจจนฎีกา อภิธานศาสนาคณะ วิกรโฆรวาสี ใช้ระบบ องค์ / โศลก
๕. หมายเลขที่ใช้ในกถาสรีตสาศร ใช้ระบบ ลัมภกะ (เล่ม) / ตรังค์ (บท) / โศลก